

महिला विरुद्ध हुने घरेलु हिंसाको सामाजिक कारण
खोटाङ जिल्ला, जालपा गा.वि.स. वडा नं. ४ का महिलाहरुको एक अध्ययन

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र संकाय समाजशास्त्र
केन्द्रीय विभाग स्नातकोत्तर तह समाजशास्त्र विषयको आंशिक
आवश्यकता परिपूर्तिका लागि प्रस्तुत
शोधपत्र

शोधार्थी

अष्ट लक्ष्मी राई

त्रि.वि. रजिष्ट्रेसन नं. : ६-२-२२३-७८-२००३

रोल नं. १८२

समाजशास्त्र केन्द्रीय विभाग

त्रिभुवन विश्वविद्यालय

कीर्तिपुर, काठमाडौं ।

२०७४

प्रतिबद्धता पत्र

यस शोध प्रतिवेदन मेरो मौलिक अभ्यासमा आधारित छ । यस भित्रका उल्लेख गरिएका विचार विभिन्न छुन् तर ती सबै सामाग्रीहरु उद्धरक उपयुक्त किसिमबाट प्राज्ञिक मर्यादा कायम हुने गरी उपयोग गरिएको छ । तसर्थ यो शोध पत्र प्रतिवेदन नितान्त मौलिक भएको प्रतिबद्धता गर्दछु ।

अष्ट लक्ष्मी राई
(शोधार्थी)

मिति : २०७४/११/....

त्रिभुवन विश्वविद्यालय
मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र संकाय
समाजशास्त्र केन्द्रीय विभाग
कीर्तिपुर, काठमाडौं

सिफारिस पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय अन्तर्गत समाजशास्त्र विषयमा स्नातकोत्तर तहको उपाधि प्राप्तीको आंशिक आवश्यकता परिपूर्तिका लागि मेरो नियमित निर्देशनमा रहि श्री अष्टलक्ष्मी राईले महिला विरुद्ध हुने घरेलु हिंसाको सामाजिक कारण : खोटाङ्ग जिल्ला, जालपा गा.वि.स. वडा न. ४ का महिलाहरुको एक अध्ययन विषयक शोधपत्र तयार गर्नुभएको हो । म उहाँको कार्यप्रति सन्तुष्ट छु र प्रस्तुत शोधपत्रलाई आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि सिफारिस गर्दछु ।

.....

जैलब राई

शोध निर्देशक

विश्वविद्यालय क्याम्पस,

मानवशास्त्र केन्द्रीय विभाग

कीर्तिपुर, काठमाण्डौं

मिति :

त्रिभुवन विश्वविद्यालय
मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र संकाय
समाजशास्त्र केन्द्रीय विभाग
कीर्तिपुर, काठमाडौं

स्वीकृति पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय द्वारा निर्धारित पाठ्यक्रमअनुसार स्नातकोत्तर उपाधिको आंशिक आवश्यकता पूरा गर्नको लागि समाजशास्त्र संकाय अन्तर्गत समाजशास्त्र केन्द्रीय विभागको समाजशास्त्र विषयको छात्रा अष्टलक्ष्मी राई द्वारा गरिएको महिला विरुद्ध हुने घरेलु हिंसाको सामाजिक कारण : खोटाङ्ग जिल्ला, जालपा गा.वि.स. वडा न. ४ का महिलाहरुको एक अध्ययन विषयक शोधपत्र उपाधि प्राप्तीका लागि उपयुक्त भएकोले मुल्याङ्कन समिति द्वारा स्वीकृत प्रदान गरिएको छ ।

शोध मूल्याङ्कन समिति

जैलब राई .....
(शोध निर्देशक)

प्रा.डा. तुल्सीराम पाण्डे .....
(विभागीय प्रमुख)

प्रा. प्रेम ब. चलाउने .....
(बाह्य निर्देशक)

मिति :

कृतज्ञता ज्ञापन

“महिला विरुद्ध हुने घरेलु हिंसाको सामाजिक कारण” को बारे केही जानकारी प्राप्त गर्ने उद्देश्यले मैले खोटाङ जिल्लाको जालपा गा.वि.स.वार्ड नं ४ मा रहेका महिलाहरूलाई अध्ययनको केन्द्रविन्दु बनाएर यो शोधपत्र तयार गरेको छु । प्रस्तुत शोधपत्र तयार गर्ने क्रममा सकेसम्म मेहेनत गरेको छु ता पनि यो मेरो पहिलो अनुसन्धान कार्य भएकोले केही कुराहरु छुटेको वा अपुग हुनसक्छ जसको लागि म क्षमाप्रार्थी छु । यो शोधपत्र तयार गर्नका लागि समयमा नै आवश्यक व्यवस्था मिलाई दिनुहुने समाजशास्त्र केन्द्रीय विभागका विभागीय प्रमुख प्रा. डा.तुलसी राम पाण्डे ज्यूलाई हार्दिक धन्यवाद दिन चाहन्छु साथै आफ्नो व्यस्तताको बावजुद पनि सुरुदेखि अन्त्य सम्म प्रशस्त सर-सल्लाह, सुझाव र मार्गदर्शन दिनुहुने आदरणीय शोध निर्देशक जैलव राईज्यू प्रति हार्दिक कृतज्ञ छु ।

आफ्नो अमूल्य समयको वास्ता नगरी यस अनुसन्धान कार्यलाई सफल पार्न आफ्ना अनुभव तथा विचारहरु दिएर सहयोग गर्नुहुने यस खोटाङ जिल्ला जालपा गाविस वडा नं. ४ का स्थानीय महिलाहरुप्रति आभार व्यक्त गर्दछु । जालपा गाविसमा रहेको विभिन्न संघसंस्थाका प्रतिनिधि, बुद्धिजिवि वर्ग, विद्यालयका शिक्षक/शिक्षिका, गा.वि.स. प्रतिनिधि एवं शोधपत्र लेखनको कार्यमा प्रत्यक्ष वा अप्रत्यक्ष सहयोग पुऱ्याउनु हुने सम्पूर्णलाई हार्दिक धन्यवाद ज्ञापन गर्दछु साथै यस शोधपत्रका लागि आवश्यक पर्ने पुस्तक, लेख, पत्रपत्रिका उपलब्ध गराई सहयोग पुऱ्याउनु हुने लेखक तथा पुस्तकालयहरु र विभिन्न सूचना उपलब्ध गराई सहयोग पुऱ्याउने जालपा गाविसको कार्यालय जालपा खोटाङ, जनसेवा समाज नेपाल जालपा खोटाङ, महिला बिकास कार्यलय दिक्तेल खोटाङ, जि.वि.स.कार्यलय खोटाङ र महिला अधिकार मञ्च जालपा खोटाङलाई पनि आभार व्यक्त गर्दछु ।

अन्त्यमा, ईज्ययत र प्रतिष्ठाको लागि जिवनमा सधैं सघर्ष गर्नु पर्छ भन्ने नैतिक अर्ति उपदेश दिई आर्थिक तथा व्यावहारिक समस्या सँग सङ्घर्ष गरेर आफ्नो अमूल्य श्रम पसिना खर्च गरि मेरो अध्ययनलाई यस स्तरसम्म पुऱ्याउनु हुने आदर्णिय स्व.बुबा श्री राजधन राई र स्व. आमा जयहिरा राई एवं यस शोध कार्यलाई पूर्णता दिने क्रममा निरन्तर उत्प्रेरणा एवं साथ सहयोग पुऱ्याउनु हुने मेरा श्रीमान हिरालाल राई तथा परिवारजन प्रति सदैव ऋणी छु । कम्पुटर टाईपिङ तथा सेटीडमा सहयोग गरिदिनु हुने दुर्गा राईलाई हार्दिक धन्यवाद दिन चाहन्छु ।

शोधकर्ता

अष्टलक्ष्मी राइ

विषयसूची

पृष्ठ संख्या

अध्याय एक परिचय

१.१ अध्ययनको पृष्ठभूमि	१
१.२ समस्याको कथन	३
१.३ अध्ययनको उद्देश्य	४
१.४ अध्ययनको महत्व	४
१.५ अबधारणात्मक ढाँचा	५
१.६ संगठनात्मक ढाँचा	७

अध्याय दुई

सन्दर्भ साहित्य अवलोकन

२.१ सैद्धान्तिक अध्ययन	८
२.१.१ अतिवादी महिलावाद (Radical feminism)	८
२.१.२ उदारवादी महिलावाद (Liberal Feminism)	९
२.१.३ मार्क्सवादी नारीवाद (Marxist Feminism)	१०
२.२ महिला हिंसासम्बन्धी पूर्व अध्ययनको समिक्षा	१२
२.२.१ महिला अधिकार सम्बन्धि जानकारी	१२
२.२.१.१ आदिम समाज मा महिलाहरुको अधिकार	१३
२.२.१.२ बर्बर मानव समाजमा महिलाहरुको अधिकार	१३
२.२.१.३ सभ्य मानव समाजमा महिलाहरुको अधिकार	१३
२.२.१.४ लिच्छवि कालमा महिलाहरुको अधिकार	१४
२.२.१.५ पूर्वमध्य कालमा महिलाहरुको अधिकार	१४
२.२.१.६ आधुनिक कालमा महिलाहरुको अधिकार	१५
२.२.२ परिभाषात्मक समिक्षा	१५
२.२.२.१ घरेलु हिंसाका कारक तत्वहरू	१६
२.३ विश्वमा महिला हिंसा	१७

२.४	नेपालमा महिला हिंसा	२१
२.५	महिला अधिकार सम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय कानून	३०
२.५.१	संयुक्त राष्ट्रसंघ सुरक्षा परिषद्बाट पारित प्रस्ताव नं. १८२०	३०
२.५.२	संयुक्त राष्ट्रसंघको बडापत्र, १९४५	३०
२.५.३	मानव अधिकारको विश्वव्यापी घोषणा पत्र १९४८	३१
२.५.४	नागरिक तथा राजनीति अधिकार सम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय प्रतिज्ञा पत्र, १९६६	३१
२.५.५	आर्थिक, सामाजिक सांस्कृतिक अधिकारको सम्बन्धी प्रतिज्ञा पत्र १९६६	३१
२.५.६	महिला विरुद्धका सबै प्रकारका भेदभाव उन्मूलन गर्ने महासन्धि १९७९	३१
२.५.७	अन्तर्राष्ट्रिय श्रम संगठन महासन्धी नं १६९, १९८९	३१
२.५.८	संयुक्त राष्ट्रसंघले महिला हिंसा विरुद्धको घोषणा पत्र	३१
२.५.९	महिला विरुद्ध हुने हिंसा सम्बन्धी संयुक्त राष्ट्रसंघिय घोषणा पत्र १९९३	३२
२.५.१०	बेइजिंग घोषणा पत्र तथा कार्ययोजना १९९५	३२
२.५.११	महिला विरुद्ध हुने सबै प्रकारको भेदभावको उन्मूलन सम्बन्धी महासन्धिको स्वैच्छिक प्रोटोकल, १९९९	३२
२.५.१२	संयुक्त राष्ट्रसंघ सुरक्षाबाट पारित प्रस्ताव नं. १३२५, २०००	३३
२.६	महिला सम्बन्धि बनेका नेपालका कानून	३३
२.६.१	नेपालको अन्तरिम शासन विधान २००७	३३
२.६.२	मुलुकी ऐन, २०२०	३३
२.६.३	गर्भपतन सम्बन्धि व्यवस्था	३४
२.६.४	बोक्सीको आरोप सम्बन्धी कसुर तथा सजाय	३४
२.६.५	नेपालको अन्तरीम संविधान, २०६३	३४
२.६.६	नागरिक ऐन, २०६३	३४
२.६.७	लैंगिक समानता कायम गर्ने केही नेपाल ऐन, २०६३	३४
२.६.८	घरेलु हिंसा कसुर र सजाय ऐन, २०६६ र नियमावली २०६७	३५
२.६.९	नागरिक ऐन, २०६३	३५
२.६.१०	कार्यस्थलमा हुने योनजन्य दुर्व्यवहार निवारण ऐन, २०७१	३५
२.६.११	नेपालको संविधान २०७२	३६

अध्याय – तीन

अनुसन्धान पद्धती

३.१ अनुसन्धान क्षेत्रको छनौट र यसको औचित्य	४०
३.२ अनुसन्धान ढाँचा	४०
३.३ समग्रता र नमुना छनौट	४०
३.४ तथ्याङ्कहरूको स्रोत तथा प्रकृति	४१
३.५ तथ्याङ्क सङ्कलन विधि	४१
३.५.१ प्राथमिक तथ्यांक	४१
३.५.२ दितीय तथ्यांक	४२
३.६ तथ्याङ्कको विश्लेषण र प्रस्तुतीकरण	४३
३.७ अध्ययनको सीमा	४३

अध्याय - चार

४.१. खोटाङ्गको सामान्य परिचय	४४
४.१.१ खोटाङ्ग जिल्लामा लैङ्गिक सशक्तिकरणको अवस्था	४५
४.१.२ राजनैतिक क्रियाकलापमा सहभागिता र प्रतिनिधित्व	४५
४.२ अध्ययन क्षेत्रको परिचय	४६
४.२.१ जालपा गा.वि.स. को सामाजिक अवस्था	४६
४.२.२ जालपा गा.वि.स.को आर्थिक अवस्था	४७
४.२.३ जालपा गा.वि.स.को शैक्षिक अवस्था	४८
४.२.४ गा.वि.स. गा . वि .स .को स्वास्थ्य अवस्था	४९
४.२.५ अध्ययन क्षेत्रको कृषिको अवस्था	४९

अध्याय - पाँच

हिंसा पिडित महिलाहरूको सामाजिक तथा आर्थिक पृष्ठभूमी

५.१ उत्तरदाता महिलाको विवरण	५०
५.२ परिवारको प्रकार	५१
५.३ वैवाहिक स्थिति	५२
५.४ जातिगत विवरण	५३

५.५ उत्तरदाता महिलाहरु विभिन्न संघसंस्थामा आबद्ध विवरण	५४
५.६ शैक्षिक अवस्था	५५
५.७ आर्थिक अवस्था	५७
५.७.१ उत्तरदाता महिलाहरुका श्रीमानकापेशागत विवरण	५७
५.७.२ उत्तरदाताहरुको पेशागत विवरण	५८
५.७.३ बचत गर्ने महिलाहरुको विवरण	५८
५.७.४ उत्तरदाता महिलाहरुको जग्गा विवरण	५९
५.८ धर्म	६०

अध्याय - छ

उत्तरदाता महिलाले भोगेका हिंसाको प्रकार, असर र धारणा

६.१ उत्तरदाता महिलाको नाता अवस्था अनुसार हिंसाको विवरण	६१
६.२ उत्तरदाता महिलाको उमेरचक्र अनुसारको हिंसा	६३
६.३ उत्तरदाताले गर्भवस्थामा भोगेका समस्या	६४
६.४ हिंसाका प्रकारहरू	६६
६.४.१ शारीरिक हिंसा	६७
६.४.२ मानसिक हिंसा	६९
६.४.३ यौनजन्य हिंसा	७४
६.५ महिलामाथिको हिंसाका कारण	७६
६.६ हिंसा सहनुका कारण	७९
६.७ उत्तरदाता माथि हिंसाबाट पर्न गएका असरहरू	८२
६.८ महिला विरुद्धको हिंसा रोकथाम बारेको धारणा	८३
६.९ प्रमुख जानकार व्यक्तिहरुको लागि अन्तरर्वाता	८४

अध्याय-७

सारांश र निष्कर्ष

७.१ सारांश	८५
७.२ निष्कर्ष	८६
सन्दर्भसामग्री	
अनुसूचीहरु	

तालिका सूची

	पृष्ठ नं.
तालिका नं. १ वडागत घर सङ्ख्या तथा जनसंख्या र आर्थिक स्थिति	४७
तालिका नं. २ जालपा गा.वि.स.को शैक्षिक अवस्था	४८
तालिका नं. ३ लिङ्ग र उमेर अनुसार उत्तरदाताको विवरण	५०
तालिका नं. ४ उत्तरदाता महिलाहरूको परिवारको प्रकार	५१
तालिका नं. ५ उत्तरदाताहरूको वैवाहिक स्थिति	५२
तालिका नं. ६ उत्तरदाताहरूको जातीगत विवरण	५३
तालिका नं. ७ उत्तरदाता महिलाहरू विभिन्न संघसंस्थामा आबद्ध विवरण	५४
तालिका नं. ८ उत्तरदाता महिलाका श्रीमानहरूको शैक्षिक अवस्था	५५
तालिका नं. ९ उत्तरदाता महिलाको शैक्षिक विवरण	५६
तालिका नं. १० उत्तरदाता महिलाहरूका श्रीमानकापेशागत विवरण	५७
तालिका नं. ११ उत्तरदाताहरूको पेशागत विवरण	५८
तालिका नं. १२ बचत गर्ने महिलाहरूको विवरण	५८
तालिका नं. १३ उत्तरदाता महिलाहरूको जगा विवरण	५९
तालिका नं. १४ उत्तरदाताहरूको धर्म अनुसार विवरण	६०
तालिका नं. १५ उत्तरदाता महिलाको नाता अवस्था अनुसार हिंसाको विवरण	६१
तालिका नं. १६ उत्तरदाताले बाल्यावस्थामा भोगेको हिंसाको प्रकार	६४
तालिका नं. १७ उत्तरदाताले गर्भावस्थामा भोगेका समस्या	६५
तालिका नं. १८ उत्तरदाता माथिको हिंसाका प्रकारहरू	६६
तालिका नं. १९ शारीरिक हिंसामा परेका उत्तरदाता महिलाहरू	६८
तालिका नं. २० श्रीमानबाट मानसिक हिंसामा परेका उत्तरदाता महिलाहरू	७०
तालिका नं. २१ परिवारबाट मानसिक हिंसामा परेका उत्तरदाता महिलाको विवरण	७१
तालिका नं. २२ मानसिक हिंसाबाट मानसिक असर परेको महिलाहरू	७४
तालिका नं. २३ श्रीमान तथा अन्यबाट यौनजन्य हिंसा भोगेका महिलाहरू	७५
तालिका नं. २४ उत्तरदाता महिलामाथिको हिंसाका कारणहरू	७७
तालिका नं. २५ उत्तरदाताले हिंसा सहनुका कारणहरू	८०
तालिका नं. २६ उत्तरदातामाथि हिंसाबाट पर्न गएका असरहरू	८२

संक्षिप्त रूप

गा.वि.स.	: गाउँ विकास समिति
जि.वि.स.	: जिल्ला विकास समिति
LACC	: Ligal Act and Consultancy Center
UNDP	: United Nation, Development Programme
UNICEF	: United Nation Child's Fund
FWLD	: Forum for Women, Law and Development